

Отрешико В. С.

СУПЕРЕЧНОСТІ ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Людиноцентризм як один із засадничих принципів сучасного вітчизняного державотворення часто нівелюється суперечностями, які своїм корінням сягають тривалого тоталітарного минулого країни. Притаманний нашому минулому системоцентризм як посттоталітарний синдром дотепер панує не тільки в коридорах влади, але й у свідомості українців. Тому перехід на демократичну платформу державотворення, яка іманентно передбачає реалізацію людиноцентризму, пов'язаний не лише з необхідністю здійснення докорінних економічних трансформацій. Суспільству потрібні структурні реформи, які мають гарантувати реальну свободу громадянину. Необхідним кроком реалізації в Україні людиноцентристської моделі є забезпечення прозорості діяльності державного апарату, чітке узгодження взаємодії його окремих інститутів, а також практика широких громадських обговорень під час вирішення ключових питань державного будівництва як засада зворотного зв'язку системи із суспільством.

Ключові слова: людина, культура, держава, державотворення, системоцентризм, людиноцентризм.

Україна понад два десятиліття тому оголосила доктрину побудови демократичної, соціально-орієнтованої держави. Однак сучасні реалії свідчать про те, що наша країна лише перебуває на шляху реалізації поставленої мети. Це означає, що цілий комплекс проблем так і не було вирішено. Загалом, чинники, що стримують побудову держави на засадах людиноцентризму, можна було б виокремити у дві величезні групи: економічні та світоглядні. Хоча вони нерозривно пов'язані одне з одним, однак саме світоглядна складова є базисом побудови держави, в той час як економічний чинник є лише його надбудовою, однак це зовсім не означає ігнорування економічної складової, адже вона також чинить певний вплив на формування світоглядних цінностей, оскільки належний рівень життя населення провокує перегляд ієрархії цінностей громадян, виводячи на перший план саме нематеріальні цінності, які стосуються визнання, самореалізації тощо.

Але людина, яка живе за межею бідності, або є бідною, сконцентрована лише на задоволенні своїх найфундаментальніших потреб, нехтуючи вимогами реалізації своєї свободи, дотримання принципів громадянської рівності та потреби духовного зростання. З погляду М. Шелера, людина – це єдність духу та пориву. Тож коли опиняється під загрозою її природна, тілесна складова, дух

виявляється міцно скованим, «пропонувати політичні права або безпеку проти втручання з боку держави ...напівголодним і хворим людям – це те саме, що глузувати з їхнього становища» [1, 61], тому що ці проблеми за умов бідності є нерелевантними. Забезпечення належного рівня життя населення є мінімальною умовою людиноцентризму, це своєрідний нульовий пункт побудови держави, який своєю чергою є потужним каталізатором подальших реальних трансформацій.

Водночас, суперечності реалізації людиноцентризму як засади вітчизняного державотворення стосуються, фундаментальним чином, саме проблем світоглядного характеру, які своїм корінням сягають тривалого тоталітарного минулого країни. Унікальність тоталітаризму полягає в тому, що цей тип панування принципово не орієнтується на людину як найвищу цінність власного функціонування. Він не просто ігнорує її у своїй політичній доктрині, а відкрито заявляє про свою жертву людини заради вищих цілей. Вона перетворюється на засіб реалізації волі вождя чи системи, постаючи при цьому лише знаряддям суспільного руху, чеснота якого полягає у якомога точнішому виконанні поставлених цілей. Лише вождь чи уряд визначають цілі, принципи їх реалізації, а також несуть відповідальність за них. Людина настільки відмежована від політичної сфери, що відчуває свою приналежність до держави в якості раба цього Левіафана, будучи готовою навіть пожертвувати собою заради збереження свого господаря. Первинною є держава, людина тут не має жодного значення. Всі механізми суспільного життя від законодавства і до освіти спрямовані на забезпечення потреб системи. Суспільне життя реалізується, ніби за специфічним договором між сюзереном та васалом, підписавши який, сторони погодили, що громадянин зобов'язується виконувати будь-яку волю держави в обмін на збереження права на життя та мінімальних умов побуту.

За таких обставин ініціативність громадянина щодо участі в політичній сфері виявляється не лише безглуздою, оскільки безперервно зазнає «погашення» бюрократичним апаратом, але і ризикованою в тому сенсі, що виявляє небезпечну для системи окремішність людини, яка є свідченням неблагонадійності. Системи освіти та юстиції спрямовані на культивування одномірної людини як індивіда-конформіста, принципово ігноруючи та викорінюючи будь-які прояви індивідуальності, єдиною умовою належності до суспільства є відповідність нормі, все, що в неї не вписано, має бути перевихованим чи ізольованим. В цьому відношенні всі люди є рівними, рівними в сенсі своєї безликості та німоти.

Системоцентризм як світоглядний принцип тоталітаризму призводить до швидкого виснаження творчих сил держави, а також втрати зв'язку з реальними суспільними потребами. Система не може адекватним чином реагувати на виклики, оскільки не бачить їх, адже замкнута сама на собі. Безперервне накопичення невирішених проблем врешті призводить до системної кризи як такого її стану, коли більше не вдається жодним із відомих засобів підтримувати стабільність функціонування. Відтермінування колапсу залежить від потужності органів примусу, які є легітимаційним ресурсом влади, що спирається на страх та примус. Відсутність фундаментального стрижня легітимності у формі довіри врешті призводить до краху системи, фактором якого є неминуче послаблення поліцейських органів держави. Це дуже нестійке утворення, у якого відсутні реальні механізми забезпечення внутрішньої міцності.

Перехід на демократичну платформу державотворення, яка іманентно передбачає реалізацію людиноцентризму, зіткнувся із фундаментальною світоглядною проблемою, яку можна охарактеризувати як посттоталітарний синдром. З'явилися формальні умови для розвитку свободи слова, виявлення власного бачення світу, відбулось проголошення рівності громадян та орієнтації держави на створення максимально сприятливих умов їх реалізації як особистостей. Однак наповнення формального тексту реальним змістом не відбулося. Це пов'язано з двома важливими чинниками.

По-перше, держава опинилась в такій парадоксальній ситуації, коли свою орієнтацію на людину вона здійснює з позицій системоцентризму. Тобто розглядає означені права та свободи не як невід'ємну частину людської природи, а в якості дарунку, який система надала індивіду, внаслідок цього не вдалося подолати провалля між системою та людиною. Надмірна забюрократизованість системи, тотальна неузгодженість взаємодії окремих її інститутів нівелюють отримані права, зберігаючи за собою функції тієї стіни, яка «гасить» зовнішні подразники, внаслідок такої системної афазії не вдається отримувати сигнали про нагальні суспільні потреби та виклики, безнадійно відстаючи у здійсненні реформ та проводячи їх «наосліп», що мінімізує ефективність цих трансформацій.

По-друге, самі люди опинились розгубленими та дезорієнтованими, отримавши право на свободу не лише в негативному, але і позитивному сенсі. Вони не розуміють її цінності, оскільки не мають можливості та уявлення того, як її можна реалізувати. За багато десятиліть громадяни звикли до патерналістських стосунків з державою, яка забезпечувала всім

необхідним, залишаючи за ними функцію виконавців. Більше того, вони готові пожертвувати отриманими правами, аби повернутися у стан безтурботного виконання завдань, не бажаючи брати на себе відповідальність за власне майбутнє та майбутнє спільноти, продовжуючи бути пасивними у очікуванні задоволення власних потреб. Свободу отримали неповнолітні в Кантовому розумінні слова, що дозволяє безпроблемно здійснювати маніпуляції нею, тим самим перетворюючи її на звичайну симуляцію.

Такі фундаментальні суперечності людиноцентризму у вітчизняному державотворенні несуть величезну кількість надзвичайно серйозних ризиків, подолання яких має бути першочерговим завданням суспільства, тобто як системи, так і громадян в якості рівноправних учасників. Варто зауважити, що воно принципово реалізоване завдяки наявності сприятливого культурного контексту.

Українська історія знає яскраві приклади козацької республіки на Січі та демократичні традиції Гетьманщини, де «поєднувались елементи як прямої, так і опосередкованої демократії» [2, 108], саме український гетьман П. Орлик був автором проекту першої в історії Європи конституції. Прогресивні демократичні ідеї, що ґрунтуються на засадах людиноцентризму, знаходимо в творчості таких видатних мислителів як І. Франко, В. Винниченко, М. Хвильовий та багатьох інших. Тобто ментально ідеї людиноцентризму для вітчизняного суспільства є близькими. Нагальним завданням є необхідність подолання посттоталітарного синдрому.

Важливого значення набуває реформа законодавства та органів юстиції шляхом залучення ідеї природного права як фундаменту їх функціонування, що дозволило б подолати правовий позитивізм як потенційну загрозу нерівності у застосуванні закону та вчиненні законного безправ'я. Такий крок дозволить закласти принцип справедливості, в сенсі Дж. Ролза, в основу держави, забезпечуючи принципову рівність всіх громадян перед законом. Це є першим кроком у справі наближення системи до людини. Водночас, реформування держави на засадах справедливості дозволяє забезпечити динамічну вертикальну соціальну мобільність, уможливіючи залучення свіжих інтелектуальних сил для вирішення нагальних суспільних проблем, а також закладаючи основи для можливості самореалізації людини як особистості, виявлення її унікальних здібностей.

Необхідним кроком реалізації людиноцентристської моделі є чітке узгодження взаємодії окремих інститутів, ліквідація дублюючих

функцій між ними, а також розробка чітких, зрозумілих та несуперечливих норм, що регламентують їх діяльність. Це дозволить перетворити їх на важливу складову зворотного зв'язку системи із суспільством.

Забезпечення прозорості діяльності державного апарату, а також практика широких громадських обговорень під час вирішення ключових питань державного чи локального масштабів також можуть стати дієвим механізмом зворотного зв'язку, при чому прозорість виступає гарантією врахування думки кожного громадянина, який взяв участь в обговоренні, а не ігнорування її на користь прийняття упередженого рішення, що перетворює такі інструменти наближення до людини на звичайну фікцію, результативність яких сумнівна. Наслідком таких кроків повинно стати формування легітимності не як формального визнання, а в якості згоди, що дозволить сформувати капітал довіри громадян до влади, стаючи важливим плацдармом для ключових економічних перетворень.

Водночас модель людиноцентризму можливо реалізувати лише за умови одночасної уваги до зміни світогляду самого суспільства, сприяння його громадянській зрілості. В цьому відношенні ключова роль належить освіті. Тема освіти в контексті процесів демократизації мала б стати предметом окремого великого дослідження, хоча в межах цієї дисертаційної роботи ми не маємо можливості приділити їй достатньо уваги, однак не можемо і проігнорувати цей важливий чинник, який є «тим соціальним інститутом, через який передаються і реалізуються базові культурні цінності та цілі розвитку суспільства» [3, 56], тож принаймні окреслити значення освіти в цьому відношенні необхідно.

Власне, кардинальні зміни в освіті мають розпочатися, перш за все, у контексті проблеми співвідношення вчителя та учнів. У тоталітарній системі виховання навчальний процес постає в якості суб'єкт-об'єктних стосунків, де вчитель розглядається як носій знань, а учні мають статус своєрідної сировини, пасивного матеріалу, обробивши який, викладач, у підсумку, має отримати продукт стандартної якості. Видатний представник філософії освіти П. Фрейре визначає такий підхід до організації навчального процесу як банківську систему освіти, де «учні є депозитаріями, а вчитель вкладником» [4, 54]. Банківська концепція освіти вже на етапі соціалізації, починаючи з перших класів, закладає уявлення про монологічний характер співвідношення системи та людини як норму, де остання є лише реципієнтом та відтворювачем тої інформації, яку вона отримує від влади, уособленням якої є вчитель. Більше того, саме

він постає в ролі своєрідної остаточної інстанції, яка своєю згодою єдина може легітимувати інтерпретацію інформації чи тексту, який прочитав учень, в термінах правильності чи хиби. Отримати хорошу оцінку означає не висловити власну думку, а відтворити бачення тексту вчителем чи автором критичної літератури як тих авторитетів, чію позицію не можна ігнорувати. Банківська система освіти вже із перших років навчання привчає до догматизму, перетворюючи власне мислення на зайву, а подекуди і шкідливу в сенсі успішності, акцію.

Поступово навчання із цікавого процесу, який приносить задоволення, перетворюється на нудну рутину, єдиним стимулом долучення до якої є загроза санкцій з боку вчителя чи адміністрації навчального закладу. Вони перетворюються на уособлення системи, яка безперервно тисне на людину, прагнучи все більшого привласнення її часу та зусиль. Єдиним засобом виживання дитини в такому випадку є боротьба з адміністрацією, аби хитрістю чи підкупом зменшити її тиск. Саме навчання постає як цілком відчужений процес, в якому інтерес дитини мінімальний, а основна відповідальність за її успішність лежить не на ній самій, а перекладається на вчителя, який власною педагогічною майстерністю, примусом чи залякуванням має досягти необхідного для нього результату. Школа для маленького громадянина постає в якості моделі майбутнього дорослого життя, закладаючи основні уявлення про способи виживання в суспільстві. У підсумку ми маємо людину із певною добре чи погано засвоєною сумою знань, однак без жодного бажання бути активним свідомим громадянином, він бажає лише пасивно існувати у заздалегідь визначених межах, всіляко уникаючи системи, зіткнення з якою завжди буде грою з від'ємним результатом. Тобто тут вже із самого початку присутня установка на свободу від, в контексті якої емансипація індивіда та реалізація моделі людиноцентризму неможлива.

Школа – метафора суспільства, що відтворює нерівність, тож реалізувати в ній принцип діалогізму є важливим завданням у справі створення держави, що орієнтується на людину. В цьому відношенні необхідно змінювати самі засновки освітнього процесу, розробивши таку систему освіти, де учень та вчитель були б рівноправними учасниками навчального процесу. В такому випадку у школі відбуватиметься формування дитини як самодостатньої особистості, яка включена у відносини із такою ж особистістю, що виходить із принципів поваги до учня. Тут важливо не лише почути вчителя, зрозуміти ту позицію, яку він має намір донести до аудиторії, але і висловити власне бачення проблеми, аргументовано погодившись із

запропонованою до розгляду позицією чи заперечивши її. При цьому оцінка має стосуватись не лише знань, а й умінь дитини вести аргументовану дискусію. Тобто зусилля школи мають бути спрямовані не лише на засвоєння необхідної кількості інформації учнем, це лише мінімальна вимога, а орієнтуватись на розвиток мислення та бажання дискутувати.

Разом із становленням дитини як критично мислячої особистості зростає і усвідомлення власної відповідальності за своє майбутнє. Лише вона є творцем власної долі і на ній лежить вся відповідальність за свої злети та падіння.

У цьому контексті учень формується як повнолітній, свідомий громадянин, який готовий бути активним членом суспільства, ефективно використовуючи наявні у нього права та свободи, а також вимагаючи їх відновлення у разі утисків. Він готовий їх відстоювати, оскільки вони є найвищою цінністю для нього як особистості, є умовою збереження його унікальності як людини.

Політика людиноцентризму пов'язана не лише із структурними реформами, які надають максимальну свободу громадянину, але і просвітництвом як умовою його повноліття, становленням громадянина, який прагне свободи і розуміє її цінність.

Важливою складовою вітчизняного державотворення є необхідність здійснення докорінних економічних трансформацій, які стосуються не лише переходу до ринкової моделі господарювання, але і постіндустріального типу розвитку, який передбачає зміну пріоритетів в економічній діяльності, яка орієнтується на розвиток наукоємних виробництв та інтелектуальної продукції. В цьому відношенні ключовим фактором економічного розвитку стає людина.

Ще в 60-і роки ХХ століття американські економісти Т. Шульц та Дж. Беккер висунули ідею людського капіталу як важливого чинника економічного зростання, зазначаючи, що «природні ресурси, фізичний капітал, а також груба робоча сила не є визначальними у розвитку високопродуктивної економіки» [5, 46]. На перший план виходить людина з її унікальними вміннями, здатністю нестандартно мислити та генерувати принципово нові ідеї. Саме людський капітал дозволяє отримувати такий рівень прибутків, який жоден інший вид капіталу забезпечувати неспроможний. Він є невичерпним ресурсом, який, водночас, не завдає значної шкоди довкіллю, що надзвичайно важливо в контексті реформування вітчизняної економіки, де частка шкідливого для довкілля виробництва є значною. Фундаментальним чинником економічного розвитку стають не природні ресурси, а сама людина як виробник інтелектуальної продукції. Орієнтація на неї

дозволить вирішити складну екологічну ситуацію в країні, зменшуючи рівень забруднення ґрунтів, повітря та водних ресурсів, останніх у нас хоча і достатня кількість, однак значна частка вже не придатна до споживання, а між тим саме воду фахівці-екологи вважають найбільш цінним ресурсом у XXI столітті. Крім того, інноваційний розвиток економіки, що пов'язаний з концепцією людиноцентризму, зумовить зменшення темпів споживання корисних копалин, наявних в Україні, що дозволить передати ці вичерпні національні багатства наступним поколінням.

Власне, така стратегія економічного розвитку надає можливості реалізувати концепцію сталого розвитку людства як моделі виживання та збереження цивілізації в умовах глобальної екологічної кризи, її основна ідея полягає в тому, аби здійснювати господарську діяльність, «не ставлячи при цьому під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби» [6, 11].

Модель людиноцентризму дозволяє реалізувати весь комплекс необхідних реформ, спрямованих не тільки на становлення громадянського суспільства, але й на здійснення докорінних економічних трансформацій як передумови конкурентоспроможності країни у XXI столітті.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Берлін І.* Дві концепції свободи / пер. з англ. О. Коваленко // Сучасна політична філософія: Антологія. – К.: Основи, 1998. – С. 57-113.
2. *Горобець В. М.* Засади політичних систем та інституційні моделі Гетьманщини, Запорізької Січі, Слобожанщини та Правобережної України / гол. ред. Смолій В. А. // Історія української культури у 5 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII ст. – С. 105-149.
3. *Кремень В. Г.* Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
4. *Фрейре П.* Педагогіка пригноблених / пер. з англ. – К.: Юніверс, 2003. – 168 с.
5. *Shultz T. W.* Investing in people: the economic of population quality. – С.: University of California Press, 1982. – 173 p.
6. *Куценко В.* Стратегія соціальної парадигми сталого розвитку / В. Куценко, О. Гарашук. // Економіст. – 2011. – № 4. – С. 10-13.

Отрешко В. С. Противоречия человекоцентричного государства в Украине и пути их преодоления.

Человекоцентризм как один из основополагающих принципов современного отечественного государства часто нивелируется противоречиями, которые своими корнями уходят к длительному тоталитарному прошлому страны. Присущий нашему прошлому системоцентризм как посттоталитарный синдром до сих пор господствует не только в коридорах власти, но и в сознании украинцев. Поэтому переход на демократическую платформу государства, которая имманентно предполагает реализацию человекоцентризма, связан не только с необходимостью осуществления коренных экономических трансформаций. Обществу нужны структурные реформы, которые должны гарантировать реальную свободу гражданину. Необходимым шагом реализации в Украине человекоцентричной модели является обеспечение прозрачности деятельности государственного аппарата, четкое согласование взаимодействия его отдельных институтов, а также практика широких общественных обсуждений при решении ключевых вопросов государственного строительства как основа обратной связи системы с обществом.

Ключевые слова: человек, культура, государство, государства, системоцентризм, человекоцентризм.

Otreshko V. S. Contradictions of the principle «man is centered» in the Ukrainian state and ways of overcoming them.

The principle «man is centered» as one of the fundamental principles of modern Russian state often leveled contradictions that are rooted long totalitarian past of the country. Inherent in our past as a post-totalitarian syndrome of the principle «system is centered» still dominates not only in the corridors of power, but also in the minds of Ukrainian. Therefore, the transition to democracy, the state, which inherently assumes implementation of the principle «man is centered» associated not only with the need for radical economic transformation. Society needs structural reforms to ensure real freedom of the citizen. A necessary step in the implementation of Ukraine of the principle «man is centered» model is to ensure transparency of the state apparatus, clear agreement on the interaction of the individual institutions, and the practice of broad public debate in addressing the key issues of state-building as the basis of the feedback system with society.

Keywords: people, culture, state, states, the principle «system is centered», the principle «man is centered».